

Agron Bajrami

Urednik *Koha Ditore*

Priština

Novine u državnoj i nacionalnoj službi

Apstrakt:

U ovoj studiji analiziram izveštavanje dva dnevna lista, jednog srpskog (*Politika*) a drugog kosovsko-albanskog (*Rilindja*), u okviru istorijskog spora između dva naroda, Srba i Albanaca, i načina na koji su oni predstavljani na početku dvadesetog veka – u vreme Balkanskih ratova, proglašenja nezavisnosti Albanije i Prvog svetskog rata – i pred njegov kraj – na pragu ratova devedesetih godina dvadesetog veka i raspada socijalističke Jugoslavije. Studija je ograničena na analizu pisanja beogradskog dnevnog lista *Politika* u vreme proglašenja nezavisnosti Albanije (1912), u vreme kada na Kosovu nije postojala novina na albanskom jeziku, kao i pisanje *Politike* i prištinske *Rilindje* u septembru 1987. godine, tokom krize izazvane smrću pet vojnika u kasarni Jugoslovenske Narodne Armije u Paraćinu. Uzimajući u obzir veliki broj istorijskih argumenata o mirnom saživotu Albanaca i Srba na prostorima Balkana, zaključujem da su novinarska navijačka izveštavanja, puna predrasuda, stereotipa pa čak i rasizma (*Politika*), kao i partijski dirigovano izveštavanje (*Rilindja*), neki od ključnih faktora u stvaranju negativnog raspoloženja prema „drugima“. No, krajnji zaključak jeste da je ovakvo pisanje novina evidentno pomoglo stvaranju većeg jaza između dva naroda, pa je stoga logično da bi promocija drugačijeg novinarstva, bez predrasuda, stereotipa i politizovanog izveštavanja, novinarstva koje se zasniva na profesionalnim standardima i najboljim praksama, imalo veliku ulogu u premošćivanju tog jaza.

Ključne reči:

Politika, *Rilindja*, prvi Balkanski rat, Prvi svetski rat, Slučaj Keljmendi

Prolog

Prva žrtva rata... i predrata

Američki senator Hiram Voren Džonson (Hiram Warren Johnson), koji se protivio uključivanju Sjedinjenih Američkih Država na stranu Saveznika u Prvom svjetskom ratu, smatra se autorom slavne izreke da je „u ratu, istina prva žrtva“. Svakako, ima onih koji govore da je američki izolacionista Johnson samo parafrazirao izreku staru vekovima; dok mnogi insistiraju da je originalni autor izreke Eshil, veliki pisac tragedija iz antičke Grčke, drugi pak govore da je začetnik ideje o ratnoj propagandi koja prvo ubija istinu a potom ljude, u stvari Sun Cu, mislilac i pisac iz drevne Kine.

Ko god bio prvi koji ju je izgovorio, ova izreka izgleda da ne važi za prostore bivše Jugoslavije, a naročito ne za sukob oko Kosova. Jer je u našem slučaju, u vreme početka raspada socijalističke Jugoslavije, istina žrtvovana mnogo pre početka ratovanja i masovnih zločina. Mnogo pre no što su susedi i bivši sugrađani postali mete, istina o onom drugome je umorena. Isprva je tiho, skoro nečujno učutkivana, da bi s vremenom bila i davljena od političkih vlastodržaca koji su u godinama pre raspada zajedničke države počeli jahati na talasima novootkrivenog nacionalizma.

Ruke kojima je ta istina davljena su bile – novine.

* * *

Cilj ovog članka je da se istraži kako su mediji, kontinuirano prilagođavani unutar političkog i društvenog sistema, pratili, primenjivali i unapređivali negativne percepcije o drugima, isprva šireći postojeće nacionalističke predrasude, a potom ih i usavršavajući. Analiza je ograničena u dva smisla. Prvo ograničenje odnosi se na izbor građe, utoliko što se analiziraju samo dve dnevne novine – Beogradska *Politika* i Prištinska *Rilindja* – koje su najduže igrale ključnu ulogu u izgradnji i formiranju javnih percepcija u društvima u kojima su čitane, bilo podržavajući trendove postavljene od aktualnih politika, bilo otvarajući put novim politikama, veoma često mnogo više nacionalno i radikalno nastrojenih prema „neprijatelju“. Oba lista se sa pravom mogu smatrati važnim činiocima u sredinama u kojima izlaze; *Politika* slovi za najstariji dnevni list u Srbiji i regionu,⁵⁸ dok je *Rilindja* prva novina na albanskom jeziku na Kosovu.⁵⁹

Drugo ograničenje ove analize je tematsko, jer se rad odnosi na samo nekoliko momenata u dugoj istoriji komplikovanih odnosa između Srba i Albanaca tokom dvadesetog veka: osvrnuću se na događaje s početka prošlog stoleća, u vreme pada Osmanskog carstva i stvaranja nacionalnih država regiona, i na događaje pred sam kraj stoleća, u doba koje je prethodilo raspadu socijalističke Jugoslavije, čijim je nestankom stvorena većina današnjih nezavisnih država regiona.

⁵⁸ <http://www.politika.rs/Stranice/O-nama.lt.html>

⁵⁹ Prvi broj *Rilindje* je izašao 12. februara 1945. godine.

* * *

Početak dvadesetprvog veka predstavlja trenutak u kojem Kosovo i Srbiju odlikuju možda i najgori odnosi i to ne samo u kontekstu političkih entiteta, već i kao dva društva, dva naroda. Posle rata 1998-1999. godine koji je okončan odlaskom srpskih snaga i administracije sa Kosova, i uspostavljanjem prve međunarodne vlasti, a potom i lokalnih institucija na čijem je čelu albanska većina, odnosi između Albanaca i Srba na Kosovu, ali i između Albanaca i Srba uopšte, takoreći prestaju da postoje. Jaz koji je stvoren je bio do te mere ogroman, da u prvim mesecima posle završetka ratovanja Srbi i Albanci, dojučerašnje komšije, poznanici, pa čak i prijatelji, skoro da nisu uopšte komunicirali međusobno.

Vremenom su se, uz pomoć međunarodne zajednice, ali i kao rezultat sve veće ekonomske kao i opšte društvene potrebe, uspostavili kakvi-takvi kanali komuniciranja i trgovine. Ipak, odnosi su i dan danas, naročito posle proglašenja nezavisnosti Kosova, 17. februara 2008. godine, do te mere složeni da se i za najosnovnija prava kao što su pravo kretanja ili svojinsko pravo, mora pregovarati na državnom nivou, i to sa Evropskom unijom kao posrednikom na „neutralnom“ terenu, u Briselu.

Takva je realnost odnosa između Srba i Albanaca uspostavljena ponajviše zahvaljujući političkim činionicima – više onima iz Srbije, u manjoj meri i onima sa Kosova – ali bi bila greška pomisliti da je ova situacija posledica samo konflikta i ratova devedesetih godina i proglašenja nezavisnosti Kosova 2008. godine. Nesporazumi su počeli mnogo ranije, pre više od 100 godina. A integralni deo te priče su od njenog početka bili mediji, to jest dnevne novine, kao dominantni medij prve polovine prošloga veka.

Jamačno, istorija odnosa Albanaca i Srba ne svodi se samo na konflikt. Naprotiv, činjenice ukazuju na to da su kroz vekove dva naroda imala mnogo toga zajedničkog i da su susedski odnosi u prošlosti, do kraja devetnaestog veka i početka dvadesetog veka, češće bili dobri nego loši.⁶⁰ Ipak, jaz koji je stvoren u vreme pada Osmanskog carstva, i stvaranja nacionalnih država na Balkanu, opstao je kao dominantan diskurs kad se govori o albansko-srpskim odnosima, dok je taj diskurs istorijskog neprijateljstva između dva naroda jako učvršćen od osamdesetih godina prošlog veka i početka raspada socijalističke Jugoslavije, čiji je nestanak postavio neizbežno pitanje statusa Kosova.

* * *

Kraj XIX i početak XX veka je obeležen početkom raspada Osmanskog carstva i rastom nacionalizma i državotvornih pokreta među svim narodima Balkana. To je vreme kad Albanci pokušavaju da političkim sredstvima, ali i oružjem, reše svoje nacionalno pitanje stvaranjem države. Srbija, kao već ustanovljena nezavisna država Srba, sve je više ispoljavala pretenzije na deo osmanskih teritorija Balkana, uključujući i teritorije nastanjene Albancima (Malcom, 1999, 217–263). Naročito prve dve decenije dvadesetog veka su bila vreme velikih previranja. Svetska istorija je zabeležila dva Balkanska rata kao uvod u Prvi svetski rat koji

⁶⁰ Opširnije o albansko-srpskim odnosima v. Imami, Petrit, *Srbi i Albanci kroz vekove* (Samizdat/FreeB92, Beograd, 1999).

su, osim do tada nezabeženih razaranja i velikog broja žrtava, doneli pad četiri Carstva (nemačkog, austrougarskog, osmanskog i ruskog), čime je politička mapa sveta zauvek promenjena: kolaps evropskih kontinentalnih carstava je označavao i pobjedu nacionalizma (Mazower, 1998, 41–75). To je vreme kada se i među narodima Balkana stvaraju aktivni nacionalni pokreti, čiji je najvažniji cilj izgradnja nacionalne države u službi probuđene nacije, većinskog naroda, po uzoru na države Zapadne Evrope.

U tom procesu stvaranja nacionalnih država, veoma važnu ulogu je imala štampa, preko koje su ideolozi nacionalnih pokreta lansirali svoja viđenja prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Tadašnje novinarstvo, ne samo na Balkanu već i u velikoj većini evropskih zemalja, bilo je nacionalno i ideološki potpuno opredeljeno, pa je u pisanju i izveštavanju nivo onoga što bismo mogli nazvati jednostranim patriotizmom bio daleko veći no što je to prihvatljivo u današnjim demokratskim društvima. Tako se prelistavanjem arhiva novina, naročito iz vremena velikih konflikata i neprijateljstava (Balkanski ratovi ili Prvi svetski rat), stiče utisak da su novine služile više za podizanje morala građana i prikupljanje što veće podrške državi i vojsci u ratu, nego za izveštavanje o onom što se stvarno dešava.⁶¹ Osim toga, štampa je uopšte na Balkanu funkcionisala u uslovima gde je velika većina naroda bila nepismena, te je ciljna grupa novinskih pisanja uglavnom bila lokalna elita, čiji je deo, po prirodi stvari, bio aktivno uključen u sva važna društvena previranja. Stoga, nije ni čudno da su novinski izveštaji iz toga vremena redovno jednostrani i puni predrasuda o drugim narodima i državama, najčešće onima iz susedstva.

U takvim okolnostima, još pre Prvog svetskog rata politika koju je srpska Vlada vodila prema albanskom narodu imala je za cilj osvajanje teritorija nastanjenih Albancima pod osmanskom administracijom. Ovakva politika srpske Vlade je dosledno podržana i sprovedena i od većine srpskih intelektualaca i novina. Progresivne socijaldemokrate poput Dimitrija Tucovića i socijalistički orijentisani list *Radničke Novine* su bili izuzeci koji potvrđuju pravilo, dok je centralnu ulogu u štampanom svetu imao svakako dnevni list *Politika*.⁶²

* * *

Prvi broj dnevnog lista *Politika* je izašao 12. januara 1914. godine, prema Julijanskom kalendaru (25. januar 1914. godine prema Gregorijanskom kalendaru).⁶³ Na svojoj prvoj naslovnoj strani, *Politika* je obavestila čitaoce da će njen zadatak kao nezavisne novine biti „da slobodno pretresa sva javna pitanja, bez gnjeva i bez pristrasnosti“.⁶⁴ Pa ipak, od početka izlaska ovog dnevnog lista, Albanci su predstavljani kao „neprijatelji“ i „nitkovi“, dok su njihovi zahtevi za slobodom i samostalnošću smatrani nepravednim i neopravdanim. *Politika*, od svog prvog broja, podržavala je i proklamovala zvaničnu politiku države Srbije, koja je isprva poricala pravo Albanaca na

⁶¹ Pregled digitalnih arhiva kao što je, na primer, Digitalna arhiva novina austrijske nacionalne biblioteke, daje izvrstan uvid u pisanje štampe iz vremena ratova sa početka dvadesetog veka, <http://anno.onb.ac.at/>

⁶² Opširnije o politici Srbije prema Albancima i Kosovu u vreme pre Prvog Svetskog rata v. Zekirja, 2006.

⁶³ Kraljevina Srbija je do januara 1919. godine upotrebljavala Julijanski kalendar.

⁶⁴ *Politika*, 12. januar 1904, http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Novine_i_casopisi/Politika_1904-1941

nezavisnu državu, insistirajući istovremeno da teritorije nastanjene Albancima budu podeljene između nje i ostalih balkanskih država (Cana, 2006).

Takav pristup prema Albancima i njihovim nacionalnim ciljevima je intenziviran i u izveštavanju lista, naročito u doba raspada Osmanskog carstva i mesecima pre proglašenja nezavisnosti Albanije. Albaniju je inače zvanični Beograd video kao austrijski projekt, podržan od Italije, koji preti miru na Balkanu i celoj Evropi. Takav pogled koji ideju stvaranja albanske države vidi samo kao austrijski izum, *Politika* detaljno razrađuje u više natpisa tokom 1912. godine, od kojih je posebno ilustrativan članak naslovljen „Albanija“ i objavljen na naslovnoj strani lista 28. oktobra 1912. godine.⁶⁵

Pitanje Albanije je veštački stvoreno pitanje. Austrija ga je potegla očigledno s toga, da s jedne strane ne bi posle solidarnosti balkanskih naroda ona ostala bez svog eksponenta na Balkanu, a s druge strane da bi se na Balkanu zadržao i dalje uzrok za nemire i anarhiju i za njeno docnije mešanje u balkanske poslove...⁶⁶

Ali, kao i zvanična srpska politika tog vremena, tako i list izražava široko rasprostranjene predrasude prema Albancima, negirajući da su zreli kao narod za izgradnju države, dok su zapadne zemlje koje su podržavale ideju albanske nezavisnosti – Austro-Ugarska i Italija – optuživane da, podržavajući Albance, rizikuju mir u celoj Evropi.

Jedno parče krša i kameni, jedan kutak evropske Turske koji je najzabačeniji, najdivljiji i najnepristupačniji; mali deo nenaseljenog i neobrađenog zemljišta treba da dovede do opšteg konflikta, do evropskog rata.

Danas evropski kabineti traže formulu šta da učine sa nekulturnim Arbanasima, narodom bez ikakve nacionalne svesti, bez kulture i tradicije...⁶⁷

Proglašenje nezavisnosti Albanije nije zaustavilo srpsku diplomatsko-medijsku kampanju. Naprotiv, *Politika* je nastavila s insistiranjem da je stvaranje nacionalne države za Albance neracionalno, radikalizujući svoj rečnik o Albancima koje u nekim tekstovima čak uopšte ni ne smatra narodom:

Arnauti nemaju u svome životu i u svojoj istoriji ni nikakvih tragova o jedinstvu i sposobnosti za zajedničkim razvijanjem. Oni predstavljaju grupu divljih, podvojenih plemena. I kao državno jedinstvo se samo veštački mogu podržavati.⁶⁸

⁶⁵ I ovaj datum je po Julijanskom kalendaru; po Gregorijanskom kalendaru reč je o 10. novembru 1912. godine.

⁶⁶ *Politika*, članak „Albanija“, naslovna strana, 28. oktobar 1912. po Julijanskom kalendaru; 10. novembar po Gregorijanskom kalendaru, http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Novine_i_casopisi/Politika_1904-1941

⁶⁷ *Politika*, „Autonomija Albanije“, naslovna strana, 19. novembar 1912., http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Novine_i_casopisi/Politika_1904-1941

⁶⁸ *Politika*, članak „Nova Nacija“, naslovna strana, 20. novembar 1912. po Julijanskom kalendaru, 3. decembar po Gregorijanskom kalendaru, http://www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Novine_i_casopisi/Politika_1904-1941

Teško je poverovati da su urednici i novinari *Politike* bili neobavešteni o nacionalnom pokretu i politički osvešćenim predstavnicima „divljih“ Albanaca,⁶⁹ od kojih je nemali broj bio aktivan i u Osmanskom carstvu, od članova parlamenta u Konstantinopolju do visokih zvaničnika u sultanovoj velikoj administraciji i poznatih oficira u njegovoj vojsci. Pre će biti da je *Politika*, kako je to 1914. pisano u *Radničkim Novinama*, svesno i po narudžbini napadala Albance:

Čitajući buržoasku štampu, koja kao u jedan glas i po naročitom uputstvu piše o Arnautima, kao narodu neradnom i pljačkaškom, čovek se mora prosto zgranuti od čuda kad lično dođe u dodir sa tim svetom i prođe mesta u kojima oni žive i uveri se da je sve to laž, a obrnuto da je istina. [...] Arnauti u ovom delu Kosova su radan i pošten narod. Da je ovo istina dokaz su desetine ogromno bogatih Srba trgovaca, koji su i za vreme turske uprave držali celu pijacu Ferizovića u svojim rukama.⁷⁰

* * *

Dok je *Politika* verno sledila srpsku zvaničnu politiku, među Albancima na Kosovu nije još postojao dnevni list na albanskom jeziku. Nekoliko novina za koje je zabeleženo da su izlazile pre 1912. godine na Kosovu bile su listovi u službi sultanove vlasti i štampane su uglavnom na turskom jeziku. Van Kosova je postojalo nekoliko značajnih dnevnih listova na albanskom jeziku koji su se bavili političkim dešavanjima među Albancima uključujući i Kosovo, ali je njihova pažnja do proglašenja nezavisne Albanije više bila okrenuta zbivanjima u Istanbulu, koji je do tada bio veća prepreka između Albanaca i stvaranja njihove države.⁷¹ Ipak, uprkos želji albanskih prvaka, stvaranje nezavisne Albanije nije obuhvatilo Kosovo, koje je postalo deo Srbije i Kraljevine Jugoslavije, a posle Drugog svetskog rata, i Federativne Narodne Republike Jugoslavije, kasnije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.⁷² Upravo u toj novoj Jugoslaviji, Albanci na Kosovu su dobili prvu novinu na svome jeziku – list *Rilindja*.

Prvi broj *Rilindje* je izašao 12. februara 1945. godine, kao „Organ zajedničkog nacionalnog oslobodilačkog fronta Kosmeta“⁷³. *Rilindja* je prvo objavljivana kao nedeljnik, da bi od 1958. godine počela da izlazi kao dnevni list. Na svojoj prvoj naslovnoj strani, *Rilindja* je najavila da će biti na strani „rata protiv šovinizma“, te da „nije kriv srpski narod, niti albanski narod, niti crnogorski narod, već oni koji su te narode porobili“.⁷⁴ Kao takva, *Rilindja* je jasno bila deo sistema komunističke vlasti, te je svoje čitaoce informisala po diktatu partije i države,

⁶⁹ O korenima rasističke propagande protiv Albanaca u Srbiji v. Banac, 1984.

⁷⁰ *Radničke Novine*, 27 maj, 1914, <http://www.e-novine.com/mobile/drustvo/77454-Lai-dravnih-medija-Arnautima.html>

⁷¹ O ciljevima Albanskog nacionalnog pokreta i ustanka 1912. godine v. Prishtina, 1921.

⁷² Ustavom iz 1963. godine Federativna Narodna Republika Jugoslavija se preimenovala u Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju

⁷³ *Rilindja*, 12 februar 1945, naslovna strana, arhiva Narodne biblioteke Kosova.

⁷⁴ *Ibid*

što je naročito u prvim godinama posle Drugog svetskog rata i uspostavljanja socijalističke Jugoslavije, bio slučaj sa svim novinama na teritoriji nove države.

* * *

Za vreme socijalističke Jugoslavije, pod vođstvom Josipa Broza Tita, novine su uglavnom pratile partijsku liniju, što je u većini slučajeva značilo da su odslikavale pozicije republičkih i pokrajinskih rukovodstava. Za vreme Titovog života, pozicije tih rukovodstava su uglavnom bile na istoj liniji i veoma retko u konfrontaciji, te je štampa u celoj Jugoslaviji imala sličan, ako ne i istovetan pogled na sva značajnija dešavanja u zemlji i van nje. No, posle smrti Josipa Broza, a naročito po dolasku Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji, stvari su se dramatično promenile. Rukovodstva većih republika, pre svih u Srbiji, počela su sve otvorenije promovisati svoje politike, koje su vremenom bivale sve više i više u konfrontaciji. Dnevna štampa ne samo da je sledila ta nova pozicioniranja, već su je političari neretko koristili kako bi se lansirale nove teze, koje su za vreme Titovog života bile smatrane za socijalističku jeres!⁷⁵

U takvim okolnostima, u Srbiji su novine kakva je *Politika* dobile veoma važnu ulogu u buđenju novog talasa srpskog nacionalizma i usponu na vlast Slobodana Miloševića, te organizovanju takozvane „antibirokratske revolucije“, koja je promovisana parolom o „Srbiji iz tri dela koja će ponovo biti cela“. Lokalna vlast na Kosovu, posle demonstracija 1981. godine i smena pokrajinskih vođa,⁷⁶ primorana da dokazuje lojalnost jugoslovenskoj federaciji, bila je u defanzivi, a sa njome i *Rilindja* – izveštavanje se uglavnom ograničavalo na objavljivanje zvaničnih partijskih izjava i šturih izveštaja državne novinske agencije *Tanjug*.

U mnogo čemu je prelomna bila 1987. godina. To je vreme kad nasrtaji Miloševića na kosovske organe samouprave postaju sve otvoreniji, a vremenom i sve brutalniji. Nekom vrstom početka ove faze se može smatrati Miloševićev odlazak u Kosovo Polje, 24. aprila 1987. godine, gde se sastao sa predstavnicima kosovskih Srba, koji su protestovali protiv pokrajinskih struktura vlasti. U Kosovo Polju je Milošević izrekao i famoznu rečenicu: „Niko ne sme da vas bije“, koja je sa jedne strane označila početak potpune uspostave srpske vlasti na Kosovu, a sa druge strane među Srbima Miloševićev dolazak na vlast. Ili, kako to Sonja Biserko objašnjava, „njegov prvi odlazak na Kosovo aprila 1987. otkrio mu je snagu nacionalizma“ (Biserko, 2006, 52): „Posle govora u Kosovo Polju (april 1987.) shvatio je i značaj medija, jer ga je njegova rečenica ‘niko ne sme da vas bije’, srpskom narodu prikazala kao odlučnog vođu“ (isto).

⁷⁵ O podređenoj ali kompleksnoj poziciji medija prema vlasti u socijalističkoj Jugoslaviji u vreme Josipa Broza, posle njegove smrti, kao i detaljan pregled uloge medija u promociji nacionalne agende u procesu raspada Jugoslavije v. Kurspahić, 2003.

⁷⁶ Studenski protesti iz proleća 1981 su od strane najvećih državnih i partijskih organa SFRJ ocenjeni kao „Kontrarevolucija“, te je kosovsko rukovodstvo sa Mahmutom Bakalijem na čelu smenjeno. Detaljnije oko studentskih protesta 1981 i posledica v. Mertus, 1999.

Nešto više od četiri meseca kasnije, 3. septembra 1987. godine, zvanična vest je šokirala Jugoslaviju. U kasarni Jugoslovenske narodne armije „Branko Krsmanović“, u Paraćinu, kosovski Albanac, Aziz Keljmendi, iz automatske puške rafalom je usmrtio četiri vojnika, i ranio šest drugih. Prema saopštenju JNA, Keljmendi je potom izvršio samoubistvo. Već naelektrisana politička situacija u Jugoslaviji time je dodatno opterećena. Onda su beogradski mediji dodali ulje na vatru: nepuna 24 sata od tragičnog događaja u Paraćinu, na naslovnoj strani *Politika* objavljuje da „ubica Keljemendi, po svemu sudeći, nije sam povukao obarač“, te da „masakr u Paraćinu ukazuje još jednom, na tragičan način, da je kontrarevolucija na Kosovu jugoslovenski problem“.⁷⁷

I, dok je *Politika* od 4. septembra 1987. godine celu svoju naslovnu stranu posvetila ubistvu u paraćinskoj kasarni, *Rilindja* je više značaja davala predstojećoj poseti Beogradu tadašnjeg predsednika Čekoslovačke, Gustava Husaka, planovima kosovskog Izvršnog veća o izgradnji mosta na jezeru Gazivoda u opštini Zubin-Potok, izveštaju sa sednice Saveznog izvršnog veća o razvoju banaka, i vestima o sastanku udruženja boraca NOB-a Peći. *Tanjugov* izveštaj iz Paraćina je objavljen tek na dnu naslovne strane, pored vesti o diskusiji u Savetu bezbednosti Ujedinjenih nacija oko rata između Irana i Iraka.⁷⁸

Neviđen zločin u kasarni u Paraćinu

Danas u zoru vojnik Aziz Keljmendi je izvršio neviđen zločin – u kasarni u Paraćinu je ubio na spavanju 4 vojnika: Srđana Simića iz Beograda, Hazima Džananovića iz sela Kočić, opština Vitez, Safeta Dudakovića iz sela Orahovo, opština Bosanska Gradiška, i Gorana Begića iz Zagreba. Kriminalac Aziz Keljmendi ovim je slučajem ranio pet vojnika i njihovi životi nisu u opasnosti. Ranjeni su: Ante Jažić, Petar Đekić, Andreja Prešern, Huso Kovačević i Nedžad Mehmedović. Isto tako je ranjen i vojnik Nazif Hadžović.⁷⁹

Na šestoj strani je iznad *Tanjugovog* komentara „Pucnji u Jugoslaviju“, objavljen i komentar *Rilindje* pod naslovom „Svirepost i neprijateljstvo“, koji je istog dana prenela i *Politika*.⁸⁰

Rilindja je, prateći reagovanje kosovskih pokrajinskih vlasti, vesti iz Paraćina i zbivanja koja su sledila isprva pratila pasivno, uglavnom se oslanjajući na *Tanjugove* izveštaje i komentare, pa je objavljivala *Tanjugove* verzije vesti oko „Paraćinskog slučaja“ čak i iz mesta gde je imala svoje stalne dopisnike, uključujući gradove na Kosovu. Tako je, na primer, *Rilindja* objavila *Tanjugovu* vest iz Prizrena o tome da je ubica iz Paraćina, Aziz Keljmendi, bio „poznati nacionalista“.⁸¹

⁷⁷ *Politika*, članak „Keljmendi pucao u Jugoslaviju“, naslovna strana, 4. septembar 1987.

⁷⁸ *Rilindja*, naslovna strana, 4. septembar 1987.

⁷⁹ *Rilindja*, članak „Nevidjeni zločin u kasarni u Paraćinu“, naslovna strana, 4. septembar 1987 (Sa albanskog, prevod autora).

⁸⁰ Reč je o komentaru koji je u *Rilindji* potpisao Hilmi Syla, tada jedan od urednika lista, dok je *Politika* prenela *Tanjugovu* skraćenu verziju.

⁸¹ *Rilindja*, vest „Monstruozni kriminalac – poznati nacionalista“, str. 6, 4. septembar 1987.

Sa druge strane, isto kao što je Beograd iskoristio demonstracije 1981. godine na Kosovu za „otvaranje srpskog nacionalnog pitanja i za pokretanje srpske nacionalističke euforije“,⁸² tako je „Paraćinski slučaj“ iskorišćen za pokretanje nove antialbanske kampanje. Ili, kako to objašnjava Džuli Mertus (Julie Mertus) u svojoj knjizi o Kosovu:

Iako niko nije optužen za pomoć Keljmendiju i nikakvi dokazi nisu objavljeni koji bi dali indicije o zaveri, *Politika* je odmah pretpostavila da Keljmendi nije delovao sam: „Bezumni hici Keljmendija, koji obarač, po svemu sudeći, nije vukao sam, neće i ne može pokolebati poverenje u našu armiju...“ Fraza „kukavički i iz potaje“ je upotrebljena u ovom i drugim člancima kako bi se opisao način na koji je Keljmendi delovao, podsećajući na osobine koje srpski folklor pripisuje Albancima. (Mertus, 1999, 146)

Štaviše, u *Tanjugovom* komentaru „Keljmendi pucao u Jugoslaviju“, objavljenom u *Politici*, Keljmendijev zločin se povezuje direktno da dešavanjima na Kosovu, jer „hici ubice Keljmendija... unose u već dramatičnu situaciju oko Kosova mnogo više drame, čak i bez obzira na to koliko je ovaj zločin u Paraćinu bio deo nekog scenarija za destabilizaciju našeg društva“ i da „tom jugoslovenskom dimenzijom zločina, jučerašnji masakr u Paraćinu ukazuje još jednom na tragičan način, da je kontrarevolucija na Kosovu jugoslovenski problem“.⁸³

Tokom celog septembra 1987. godine, „Masakr u Paraćinu“ i „Kosovski problem“ su bili glavne, povezane teme na naslovnim stranama *Politike*, sastancima državnih i političkih foruma cele Jugoslavije, i „spontanih“ okupljanja građana koji su protestima tražili da država interveniše na Kosovu. Svojim čitaocima *Politika* je svakodnevno donosila feljtone i komentare kojima su za celu situaciju na Kosovu uglavnom krivljeni ili kosovski rukovodioci Albanci ili Ustav iz 1974. godine kojim je Kosovo dobilo status autonomne pokrajine u sastavu Srbije, ali sa nezavisnom izvršnom vlašću u takoreći svim aspektima i direktnim predstavljanjem u najvišim organima federacije.⁸⁴

Istovremeno, širom Srbije su rulje kamenovale albanske radnje i kuće, lomeći prozore i uzvikujući antialbanske parole, ali je o takvim incidentima izveštavano sa puno razumevanja.

Pažljiv jezik koji su koristili mediji bliski državi i partiji u opisivanju demonstracija protiv Albanaca veoma se razlikovao od onog koji se koristio da bi se opisala slična delovanja Albanaca. Kada su Albanci protestovali ili pisali grafite, njihova dela su viđena kao otvaranje puta ubistvima; kada su se grupe Srba skupljale pred prodavnicama Albanaca uzvikujući parole i uništavajući im imovinu, njihova su dela bila samo „protest protiv gnusnog zločina“. (Mertus, 1999, 146)

Kako to koncizno objašnjava Džuli Mertus, u danima posle ubistava u Paraćinu, medijska izveštavanja su u celoj Jugoslaviji poprimala primetnu antialbansku

⁸² Biserko, Sonja, „Svedočanstva“, str. 24 (Helsinški Odbor za Ljudska Prava u Srbiji, Beograd, 2006)

⁸³ Tanjugov komentar, „Politika“, „Keljmendi pucao u Jugoslaviju“, naslovna strana, 4 septembar 1987. Ovaj komentar je objavljen istoga dana i u „Rilindji“

⁸⁴ Među mnogim natpisima takvog tipa poznat je feljton Halita Trnavcija „Moja ispovest o Kosovu“, koji je izlazio u *Politici* u avgustu i septembru 1987. godine.

tendenciju: „Dok se javnost pitala, ‘kakav čovek je mogao takvo šta uraditi’, novine su sugerisale: ‘albanski iredentista’“ (isto, 147).

Istovremeno je *Rilindja* pasivno pratila događaje izveštavajući sa velikom dozom suzdržanosti koja je bila neminovna ne samo za Albance. Jer, posledice sa kojima su se morali suočiti oni koji bi se drznuli kritikovati vlast u Beogradu, bile su drastične. Dobar primer je slučaj Dragiše Pavlovića, srpskog komunističkog političara koji je bio jedan od prvih koji se javno suprotstavio Miloševiću i rastućem nacionalizmu u Srbiji. Na sastanku Gradskog komiteta Saveza komunista Beograda sa predstavnicima štampe, Pavlović je kritikovao način na koji se izveštava o dešavanjima na Kosovu, rekavši da „ukupno stanje na Kosovu stvara opasnu atmosferu u kojoj kao da se svaka izgovorena reč protiv srpskog nacionalizma doživljava kao popustljivost prema albanskom separatističkom nacionalizmu. U takvim okolnostima, sa upozoravajućim odlikama političke napetosti širih razmera, lako se gubi orijentacija, brkaju se opredeljenja, blede linije preko kojih se ne sme preći“.⁸⁵ Protiv Pavlovića je odmah započeta kampanja, i za manje od dve nedelje on je smenjen sa funkcije u Beogradu.⁸⁶ Način na koji se vlast Slobodana Miloševića obračunala sa Pavlovićem je primećena i na Kosovu, među pokrajinskim liderima, ali i među novinarima, koji su u ovom slučaju jasno videli da je konfrontacija sa Miloševićem i njegovom platformom neminovna.

Takvo što je evidentno prema kritičkim analizama i komentarima koji su se počeli objavljivati u *Rilindji*, čime je deo frustracije sa nastalom situacijom, u kojoj je autonomija Kosova bila direktno ugrožena, ipak počeo da izlazi na površinu, kao u pomenu-tom slučaju Pavlović, koji je na Kosovu praćen s povećanim interesovanjem pošto je razlog konfrontacije bilo upravo njegovo neslaganje sa srpskom politikom oko Kosova. Prema komentaru *Rilindje*, razlozi za smenu Pavlovića su zato što on „nije ostao na površnim konstatacijama o prisutnosti srpskog nacionalizma i primitivnim formama njegove manifestacije preko lomljenja stakla albanskih poslastičarnica, već je analizirao ideološku i političku platformu ovog nacionalizma. I, ne samo da je analizirao, već se i borio protiv ovakve platforme, polazeći od ubeđenja da samo čovek očišćen od ove društvene bolesti osamdesetih godina može biti od koristi sebi i svom okruženju“.⁸⁷

Jesen 1987. godine je vreme kada je kosovsko društvo bivalo gurano u otvorenu konfrontaciju sa Srbijom, koja će vremenom prerasti u krajnje neprijateljstvo. Štampa na obe strane je pratila „svoje“ vlade, što je krajem osamdesetih i devedesetih godina na srpskoj strani značilo nacionalnu agresivnost, a na kosovsko-albanskoj strani političku defanzivu.

Manje od dve godine kasnije, vlast Slobodana Miloševića je srušila Ustav iz 1974. godine a time i kosovsku autonomiju, efektivno okupirajući Kosovo, čime je konflikt na Kosovu prešao u dramatičniju fazu. 28. marta 1989. godine, dok je na Kosovu bilo na snazi vanredno stanje, u Beogradu su svečano proglašeni Amandmani na Ustav So-

⁸⁵ *Politika*, 12. septembar 1987, str. 6

⁸⁶ Pavlović je razrešen dužnosti na sednici Centralnog Komiteta Saveza Komunista Srbije, održanoj 23-24. septembra 1987.

⁸⁷ *Rilindja*, 27 Septembar, 1987, str. 7

cijalističke Republike Srbije, kojima je pokrajinama znatno ograničena autonomija tako što im je oduzeto pravo veta na ustavne promene u Srbiji i veoma sužena zakonodavna, upravna i sudska vlast. Istog dana u masovnim albanskim demonstracijama na Kosovu poginula su 22 demonstranata i dva policajca (Biserko, 2006). 2. jula 1990. godine, albanski poslanici kojima je zabranjen pristup u Skupštinu Kosova pročitali su Deklaraciju nezavisnosti kojom su Kosovo proglasili republikom, članicom jugoslovenske federacije, čime su se javno suprotstavili Miloševićевой vlasti. Posle proglašenja republike, kosovska Skupština je proglasila i Ustav, 7. septembra 1990. godine, u Kačaniku, dok je u oktobru 1991. godine održan referendum na kojem su kosovski Albanci glasali za potpunu nezavisnost.⁸⁸

Okručni sud u Prištini je, 5. avgusta 1990. godine, zabranio izlaženje *Rilindje*, dok su specijalne mere uvedene i na Radio televiziji Priština. Ovakav razvoj događaja je kosovsko društvo gurnuo u ekstremnu podeljenost, sa Albancima koji su izgradili svoj paralelni sistem života, dok su Srbi ostali unutar sistema vlasti koji je uspostavio Milošević i beogradska vlada. Diskurs medija se tokom tog vremena pogoršavao. *Politika* je nastavila sa antialbanskim napisima, dok je umesto *Rilindje* na Kosovu izlazio *Bujku*, u kojem su radili skoro svi oni koji su ostali bez posla kad je *Rilindja* zatvorena.⁸⁹ *Bujku* je ostao blizak albanskom rukovodstvu Kosova, koje od 1990/1991. godine prerasta u pokret, pod vođstvom Ibrahima Rugove i njegovog Demokratskog saveza Kosova. *Bujku* je na sebe preuzeo ulogu da promovise stavove i poglede albanskog političkog pokreta, na sličan način kako je to *Rilindja* promovisala stavove i poglede Saveza komunistata Kosova. Sa druge strane je ostala *Politika*, koja je nastavljala uređivačku politiku u službi srpske vlasti i Miloševićevog režima.

No, veoma brzo su se na tlu cele tadašnje Jugoslavije počele pojavljivati i nove novine i mediji, te je uticaj *Politike* u Srbiji i *Bujkua* na Kosovu počeo da opada. I, mada je većina novih medija sledila sličnu uređivačku liniju, podržavajući nacionalističke pozicije i vlast, bilo je nezavisnih medija kritički nastrojenih prema novonastalim nacionalističkim trendovima, kao što je to u Srbiji bila *Naša Borba*, a posle nje i *Danas*, a na Kosovu *Koha Ditore*. Ipak, i pored ovih dobrih primera, prevladavajući diskurs među medijima je bio konfrontacijski, što jeste jak argument u prilog insistiranju na odgovornosti „stvaralaca javnog mnjenja koji su inicirali, tolerisali i branili počinjene zločine“ (Kurspahić, 2003, xii).

Ako je krajnji zaključak da je ovakvo pisanje novina evidentno pomoglo stvaranju većeg jaza između dva naroda, logično je da bi u slučaju Albanaca i Srba promocija drugačije forme novinarstva, bez predrasuda, stereotipa i politizovanog izveštavanja, novinarstva koje se zasniva na profesionalnim standardima i najboljim praksama, imalo veliku ulogu u premošćivanju tog jaza.

⁸⁸ Nezavisnost proglašena 1991. godine bila je priznata samo od Republike Albanije.

⁸⁹ *Bujku* je bio poljoprivredni mesečnik izdavačke kuće *Rilindja* kome sud jedino nije zabranio izlaženje, te je legalno jedini i mogao biti štampan na Kosovu posle zatvaranja *Rilindje*.

Literatura:

BANAC, Ivo, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics* (Cornell University Press, Ithaca, N.Y, 1984)

BISERKO, Sonja, *Svedočanstva*, (Helsinki Odbor za Ljudska Prava u Srbiji, Beograd, 2006)

CANA, Zekirja, *Politika e Serbise kundrejt ceshtjes shqiptare 1903-1913*, (Instituti Albanologjik i Prishtines, 2006)

IMAMI, Petrit, *Srbi i Albanci kroz vekove* (Samizdat/FreeB92, Beograd, 1999)

HALLIN, Daniel C., MANCINI, Paolo, *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*, (Cambridge University Press, 2004)

KURSPAHIĆ, Kemal, *Prime Time Crime: Balkan Media in War and Peace*, (US Institute of Peace Press, Washington D.C. 2003)

MALCOLM, Noel, *Kosovo, A Short History* (New York University Press, 1999)

MAZOWER, Mark, *The Balkans: A Short History* (Random House, 2000)

MAZOWER, Mark, *Dark Continent: Europe's twentieth century* (Vintage Books - Random House, New York, 1998)

MERTUS, Julie, *Kosovo: How Myths and Truths Started a War*, (University of California Press, 1999)

PRISHTINA, Hasan, *Nji shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare te vjetit 1912* (Shtypshkronja Franceskane, Skadar, 1921)

Spisak izvora

Arhiva Nacionalne biblioteke Kosova u Pristini

Narodna biblioteka Srbije, digitalna arhiva, <http://www.digitalna.nb.rs/>

Nacionalna biblioteka Austrije, digitalna arhiva, <http://anno.onb.ac.at/>

Agron Bajrami

Editor of *Koha Ditore*

Prishtina

Newspaper in the Service of the State and Nationalism

Abstract:

In this article I analyze the reporting of two daily newspapers, one Serbian (*Politika*) and the other one Albanian (*Rilindja*), in the context of a historical dispute between the Serbs and Albanians. The article focuses on the ways that these nations were represented in these newspapers in the early twentieth century, at the time of the Balkan wars, Albanian independence and the First World War, and towards the end of that century, during the late 1980s and early 1990s and the dissolution of the socialist Yugoslavia. The study is limited to the analysis of the reporting in the Belgrade-based newspaper *Politika* at the time of the declaration of independence of Albania (1912), prior to the establishment of newspaper in Kosovo in Albanian language, as well as on the reporting of *Politika* and Prishtina-based *Rilindja* in September 1987, during a crisis caused by the death of five soldiers at the Yugoslav Army fort in the town of Paraćin in Central Serbia. Taking into consideration an abundance of historical arguments about a peaceful of Serbs and Albanians in the Balkans, I infer that one-sided journalism full of prejudices, stereotypes and even racism (*Rilindja*) was one of the crucial factors in creating negative attitudes towards „the Other“. I also conclude that such reporting apparently aided in creating a rift between the two nations, and therefore claim that promoting a different kind of journalism, led by professional standards and best practices instead of stereotypes, prejudices or political benefits, would have great role in bridging this rift.

Key words:

Politika, *Rilindja*, First Balkan War, First World War, Kelmendi case